

Станіслава Антоновича, поручика колишніх військ польських Ігнатія, колишнього Литовської Артилерії хорунжого Тимофія, синів Троїцького архітектора Йосифа, Антонія і Фердинанда Івановичів, також Венедикта і Миколу Георгійовичів, Домініка, Петра, Івана і Йосифа Івановичів Скаржинських за родовитих старожилих дворян польських визнаємо, оголошуємо і зачисляємо їх у дворянську Литовсько-Віленської губернії книгу у першу частину. Прийнято на генеральному, дворянському, депутатському Литовсько-Віленської губернії зібранні у Вільно» [17, 3].

Дворянство Скаржинських також підтверджує „Родословна і докази про дворянство роду благородних Скаржинських древнього герба Скаржинських-Бонча”. У цій родословній зазначається і ще раз підтверджується, що Олександр Казимирович Скаржинський, згодом Михайло, під час перебування російської армії на території Речі Посполитої, у 1734 р. вступив на російську службу перекладачем латинської і польської мови. У спадок перейшов також і герб Скаржинських-Бонча, що мав наступне зображення: „У блакитному полі єдиноріг білий, до коня подібний, із піднятими догори передніми ногами” [18, 3]. Цей герб належав Олександру Казимировичу Скаржинському і знаходився у гербовнику польському на той час, коли він проживав у Троїцькому воеводстві, де залишилися його брати і родичі. Вказані докази про шляхетське походження роду Скаржинських були прийняті комісією Київського дворянського зібрання і Скаржинських записали до четвертої частини дворянської родословної книги Київської губернії.

Отже, проаналізувавши опубліковані джерела й архівні матеріали, можна стверджувати, що рід Скаржинських має саме польське походження. В Україні він відомий з першої половини XVIII ст. і пов'язаний з діяльністю Антонія-Олександра Скаржинського, який став сотником лубенської сотні, прийняв православ'я і отримав ім'я Михайло. Через династичні зв'язки з родами Д'яковських, Закревських, Вілецьких, Райзерів Скаржинські згодом зуміли утвердитись в Лівобережній Україні. Представники роду отримали російське дворянство і закріпили за собою герб Скаржинських-Бонча. Разом із тим відбулось розгалуження роду на окремі гілки: полтавську, чернігівську та херсонську. Вихідці із родин багатьох гілок Скаржинських долучились до військової та чиновницької служби, займались меценатством.

11. Модзалевский В.Л. Малороссийский Родословник. – К., 1908. – Т. I.
12. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф. 222. – Оп. 1. – Спр. 2481.
13. Там же. – Спр. 2492.
14. Там же. – Спр. 2483.
15. Рыляков В.Н. Булацели. – Вып. 1: Русское генеалогическое общество. Свод поколений росписей российских родов. – СПб., 1993.
16. Милорадович Г.А. Родословная книга Черниговского дворянства. – 1901. – Т. II. – Ч. 3.
17. ДАПО. – Ф. 222. – Оп. 1. – Спр. 2477.
18. Там же. – Спр. 2480.

Doroshenko O.M. The origin and structure of the Skarzhynsky's family in historical sources. In the article is investigated the history of the origin of the Skarzhynsky's family on the base of numerous published and archived sources. The family's structure, dividing into branches and lines is defined.

Key words: gender, generation, Skarzhynsky's, Southern Ukraine.

Н. Ф. Визір

ПЕРСОНАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ КЕРАМОЛОГІЇ: ОРЕНБУРЗЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ ІВАНА ЗАРЕЦЬКОГО

Цей матеріал присвячено відомому українського керамологу, археологу, краєзнавцю Івану Зарецькому, зокрема висвітлено оренбурзький період його життя й діяльності.

Ключові слова: Іван Зарецький, Оренбург, археологічна діяльність, музей, кустарний промисел

Серед тих діячів, які зробили вагомий внесок у збереження культурної спадщини українського народу, чільне місце посідає постать Івана Антоновича Зарецького (1857 – 1936) – українського керамолога, краєзнавця, музеолога, етнографа й археолога зокрема. Він народився в козацькому селі Лютенька Гадяцького повіту Полтавської губернії і вже з дитячих років активно цікавився історичним минулим рідного краю.

І. Зарецький був членом Московського товариства любителів природознавства, антропології й етнографії, Московського археологічного товариства, Петербурзького археологічного товариства, дійсним членом Полтавської вченої архівної комісії, членом Воронежської та

1. Гербовник царства Польского. – Краков, 1858.
2. Дворянские роды внесенные в общий гербовник Всероссийской империи (от начала XVII ст. до 1885 г.) / Сост. А. Бобринский. – СПб., 1890. – Ч. II.
3. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов. – Ч. IV: Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России – Т. I. – К., 1867.
4. Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края. – Одесса, 1850 – Ч. I.
5. Россия. Полное географическое описание нашего Отечества / Под ред. В. Семенова-Тянь-Шанского. – Т. XIV: Новороссия и Крым. – СПб., 1910.
6. Осадчий Т. Щербановская волость. Историко-этнографическое и хозяйственно-статистическое описание. – Херсон, 1891.
7. Сведения о лубенских Скаржинских. Отрывок из дневника полтавского помещика // Киевская старина. – 1893. – Т. XLI.
8. Филиппович И. Летопись прихода Петропавловской церкви с. Мигея, Елисаветградского уезда Херсонской епархии // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1901. – Т. XXIII.
9. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Львів, Б. р.
10. Астряб М.Г. Старина Лубенского полка в 1777 г. // Труды Полтавского УАК. – 1912. – Вып. 9.

Іван Зарецький

Оренбурзької учених архівних комісій, членом-кореспондентом Руського музею імператора Олександра III та Державного історичного музею СРСР, співробітником музеїв Полтави, Санкт-Петербурга, Оренбурга [1]. Він також є автором наукових праць, зокрема першої в Україні та в Російській імперії керамологічної монографії «Гончарный промысел в Полтавской губернии» (1894) [2]. Колекції старожитностей, зібрані І. Зарецьким, зберігаються в музеях України й Російської Федерації, зокрема в Полтавському краєзнавчому музеї, Російському історичному музеї (Москва), Російському етнографічному музеї (Санкт-Петербург), Державному Ермітажі (Санкт-Петербург), Оренбурзькому обласному історико-краєзнавчому музеї. Завдяки його активній етнографічній діяльності в музеях зберігаються унікальні вироби, що репрезентують народну культуру мешканців Полтавської, Чернігівської, Київської, Харківської, Подільської, Катеринославської, Воронежської, Оренбурзької губерній.

Актуальність досліджуваної теми зумовлена тим, що, незважаючи на увагу до життя й діяльності І. Зарецького полтавськими краєзнавцями, етнографами, археологами, оренбурзький період життя вченого (1915 – 1936) в українській літературі не означено, не введено в науковий обіг вкрай важливі архівні матеріали, рукописний архів керамолога, література про нього як дослідника Оренбурзького краю. Усе це становить джерельну базу нашого дослідження й дає змогу повною мірою розкрити великий талант І. Зарецького як археолога, музеолога, організатора й небайдужої людини в збереженні народної спадщини.

З 1915 до 1936 рр. І. Зарецький жив і працював в Оренбурзі. На початку 1915 р. Військове Господарче Управління Оренбурзького козачого війська з метою розвитку пухово-в'язального промислу в Оренбурзькій губернії запросило його на посаду діловода пухово-кустарного столу. Завдяки активній позиції вченого та його професійним навикам були введені в дію раціональні методи поліпшення кустарного промислу. Причому І. Зарецький акцентував увагу майстринь не лише на якості хусток, а й на урізноманітненні узорів [3, 29].

Відповідно до Постанови Оренбурзької губернської земської управи від 3 листопада 1915 р. № 12, з приводу організації дослідження кустарних промислів губернії, до Розпорядчого відділу надійшло клопотання від І. Зарецького про надання йому щойно введеної в Управі посади дослідника кустарництва губернії. Управа постановила: «Делопроизводителя Войскового Хозяйственного Правления Оренбургского казачьего войска Ивана Антоновича Зарецкого зачислить на службу Оренбургского Губернского Земства на должность исследователя кустарных промыслов губернии» [4].

Його діяльність на посаді завідувача дослідженнями кустарних промислів Оренбурзької губернії продовжувалася до лютого 1917 р. І. Зарецький підготував програму обстеження кустарних промислів губернії, навчальний план гончарної навчально-показової майстерні. Однак, у зв'язку із затяжною хворобою, йому довелося повернутися на службу до Військового Господарського Управління на посаду діловода пухово-кустарного столу. Підтвердженням його професійності й самостійного прийняття рішення щодо переходу до іншої установи є витяг із листа Розпорядчого відділу Земської управи від 20 лютого 1917 р. № 450: «... службу оставил по соглашению с Управою вследствие продолжительной болезни. На сколько выяснилось из прохождения службы, г. Зарецкий опытный и знающий человек в области обслуживания нужд кустарных промыслов населения» [5].

Упродовж 1920 – 1923 рр. І. Зарецький працював завідувачем фаянсового заводу Оренбурга [6]. Досліджуючи родовища глини регіону, вчений переконався, що знайдена ним сировина – готова фаянсова маса, придатна для виготовлення посуду. Однак, не зважаючи на порушення питання перед владними органами про виготовлення посуду з місцевої глини, він так і залишився не почутим упродовж 1920 – 30-х рр. [7].

У зв'язку з підготовкою до Всеросійської сільсько-господарської і кустарно-промислової виставки в Москві 1923 р. було заплановано складання мапи кустарної промисловості Оренбурзької губернії, підготовка супроводжуючого нарисув і формування колекції виробів для репрезентації на виставці. Виконання завдання було покладено на найбільш досвідченого інструктора з кустарництва – І. Зарецького. Ним були обстежені кустарні господарства й зібрані експонати для представлення на виставці. Як результат роботи українського дослідника, в Москві експонувалися спеціально виготовлені для виставки найбільш розповсюджені в регіоні пухові оренбурзькі хустки. Варто зазначити, що в цей період, не без участі І. Зарецького, вперше введено нову термінологію на позначення різновидів хусток, як от «пухова шовкова хустка», «павутинка» [8, 29].

Упродовж усього життя І. Зарецький не полишав археологічної діяльності. Попередній багаторічний досвід археолога і його внесок в збереження древніх пам'яток не залишилися без уваги Товариства вивчення Казахстану, з яким 1927 р. І він підписав договір про дослідження доісторичних пам'яток біля р. Ілек. Незважаючи на те, що Академія історії матеріальної культури не надала відкритого листа на ці дослідження, І. Зарецький розпочав заплановану роботу. Відкритий лист археолог недовзі отримав від Відділу музеїв Главнауки [8]. Дослідник здійснив археологічні розкопки 20 курганів доби середньовіччя. 1929 р. обстежив кургани пізніх кочівників у Губерлінських горах, поблизу селища Білошапка [9, 117]. 1935 р. археолог продовжив роботу попередників із дослідження поховання доби середньовіччя поблизу с. Благословенка на р. Бердянка й підготував список знахідок [10, 526]; провів розкопки пам'яток прохорівської культури на околиці Ак-Булака поблизу хутора Першого Веселого [11, 16], результати яких було опубліковано вже після його смерті (1941) [12].

З 1928 р. й до кінця життя І. Зарецький працював науковим співробітником Оренбурзького краєзнавчого музею. Завдяки його музейному досвіду було відновлено експозиційні зали, зібрано експонати, яких не вистачало для повного висвітлення історії краю, оскільки 1927 р. дві третини фондів збірок відійшли до Краєзнавчого музею Казахстану. На початку 1930-х рр. І. Зарецький активно працював над пошуками будівельної сировини. Ним знайдено вогнетривку глину й проведено експерименти з виготовлення цегли, яка витримувала випал у 1670°C [6]. Улітку 1931 р. І. Зарецький підписав договір про роботу на Оренбурзькому державному промисловому комбінаті, на посаді завідувача виробничої частини цегляного заводу № 1 м. Оренбурга. Завдяки його діяльності, було випалено більше півмільйона цеглин для будівництва місцевої електростанції «Красный маяк» [6].

Архівні матеріали І. Зарецького свідчать про те, що він багато часу приділяв геологічним розвідкам. Йому належить класифікація корисних копалин, гірських порід і мінералів Оренбурзької області. Оскільки регіон є найбільш багатим на залізну руду та її різновиди, 1934 р., відповідно до, запланованої Оренбурзьким бюро краєзнавства, теми «Древние и старинные рудные разработки», член Оренбурзької крайової комісії з давніх рудних

розробок І. Зарецький підготував бібліографію з проблеми дослідження покладів руд, план і маршрут польових робіт з вивчення давніх рудних родовищ, підготував опис і фотографії музейних експонатів, «связанных с добычей руды, плавкой метала, литьем и ковкой» [6]. Окрім того, вченим підготовлено рукопис монографії «Очерк заселенности Оренбургского края с древнейших времен до XVIII века» [13]. Оренбурзьким бюро краєзнавства було заплановано видання монографії, а також опублікування матеріалів в місцевій пресі [6]. На жаль, до сьогодні рукописні матеріали вченого не опубліковані.

Наступного року 79-річний І. Зарецький організував археологічну експедицію, метою якої було дослідження курганів на берегах р. Урал. Поблизу селища Красногорки він розкопав 3 кургани сарматської культури. Проте, невсипуща наукова діяльність дослідника несподівано обірвалася під час розкопок 14 серпня 1936 р. Його останнім притулком стала мальовнича місцевість під назвою «Долина щастя» (так називають своє місто жителі Кувандика Оренбурзької області) [6].

Упродовж усього життя І. Зарецький ніколи не був байдужим до культурної спадщини народу. Він за найменшої можливості збирав і дбайливо прилаштовував до музеїв віднайдені старожитності. І навіть за більшовицького тоталітарного режиму сміливо виступав з повідомленнями про варварське ставлення місцевої влади до краєзнавчого музею й історичних пам'яток Оренбуржжя загалом. Завдяки І. Зарецькому, Оренбурзький історико-краєзнавчий музей поповнився багатьма археологічними, природничими, етнографічними матеріалами. Вчений зробив також вагомий внесок у вивчення Оренбурзького краю й розвиток кустарної промисловості. Зокрема ним було проведено важливі для цегляного виробництва обстеження родовищ сировини.

1. Визір Н. Провісник української керамології // *Опишнянська мальована миска другої половини XIX – початку XX століття (у зібранні Російського етнографічного музею в Санкт-Петербурзі)*. – Опішне, 2010.
2. Зарецький І.А. Гончарный промысел в Полтавской губернии. – Полтава, 1894.
3. Бушухина И.В. Оренбургский пуховый платок: Альбом в 2 т. – Т. 1. – Оренбург, 2007.
4. Государственный архив Оренбургской области (далі – ГАОО). – Ф. 43. – Оп. 4. – Д. 267: Постановление Оренбургской Губернской Земской Управы от 7 ноября 1915 г. № 286.
5. ГАОО. – Ф. 43. – Оп. 4. – Д. 267: Письмо Оренбургской земской губернской управы в Войсковое Хозяйственное правление Оренбургского казачьего войска от 20 февраля 1917 г. № 450.
6. Научная библиотека Оренбургского историко-краеведческого музея (далі – НБ ОИКМ). – Архивные материалы Ивана Зарецкого.
7. Веха. Посуда из своего фарфора // *Оренбургская коммуна*. – 1935. – 12 марта.
8. Научный архив Института истории материальной культуры. – Ф. 2. – Оп. 1. – Д. 118: Зарецький І.А. Раскопки в Казахстане И.А.Зарецкого. Переписка.
9. Выставкина Н.М. И.А.Зарецкий – сотрудник Оренбургского музея // *Охрана и исследование памятников археологии Поволжья: Тезисы докладов и сообщений*. – Полтава, 1989.
10. Евсеньев А.А. Археология Оренбуржья в 20 – 30 годы XX века // *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*. – Самара, 2007. – Т. 9. – № 2.
11. Смирнов К.Ф. Состояние и задачи археологического исследования Оренбургской области // *Археология и этнография Башкирии*. – Уфа, 1964. – Т. 2.
12. Зарецький І.А. Поселок Благоденка и Ак-Булак // *Археологические исследования в РСФСР в 1934 – 1936 гг.* – М.: Л., 1941.

13. НБ ОИКМ. – Зарецький І.А. *Очерк заселенности Оренбургского края с древнейших времен до XVIII в.: Рукопись*. – 155 с.

Vyzir N.F. The persons of the ukrainian ceramology: the Orenburg period of Ivan Zaretskyi's life. This material is devoted to the famous Ukrainian ceramologist, archeologist, ethnographer Ivan Zaretskyi. Separately is described the Orenburg period of his life and activity.

Key words: Ivan Zaretskyi, Orenburg, an archeology activity, a museum, a handicraft.

О. О. Драч

ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИЩИХ ЖІНОЧИХ КУРСІВ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: ДОСВІД ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ ОПЛАТИ НАВЧАННЯ (друга половина XIX – початок XX ст.)

У статті проаналізовано важливий аспект функціонування вищої жіночої школи в Російській імперії – оплату навчання курсистками. Виявлено основні шляхи вирішення цього питання адміністрацією вищих жіночих курсів та благодійниками, форми допомоги нужденним слухачкам.

Ключові слова: вищі жіночі курси, курсистки, оплата навчання, стипендії.

Пріоритетність соціальних функцій жінки-матері та її ролі в оновленому українському соціумі, важливість створення владою гідних умов для якнайкращого виконання нею належної місії актуалізують жіноче питання, тому буде вельми корисним осмислення досвіду взаємодії влади та суспільства з формування вищої жіночої освіти в Російській імперії, у тому числі й Наддніпрянської України в умовах модернізації економічного та соціального життя. Пострадянський період вивчення теми вищої жіночої освіти характеризується відновленням плюралізму методологічних підходів, появою широкого спектру міркувань. Значною активністю у вивченні теми вирізняються науковці Харкова, Києва та Одеси – міст, де діяли вищі жіночі навчальні заклади. Зокрема чимало зусиль для з'ясування особливостей функціонування таких закладів у Одесі доклав О. Мельник [1]. Історії становлення жіночих навчальних закладів у Києві присвячена кандидатська дисертація В. Вірченко, яка лягла в основу її монографії [2]. Наукові студії К. Кобченко безпосередньо пов'язані з історією Київських вищих жіночих курсів (далі – ВЖК) [3]. Її розвідки свідчать про застосування нового методологічного інструментарію соціокультурної історії та гендерного підходу до аналізу освітніх процесів другої половини XIX – початку XX ст. Метою цієї статті є вивчення досвіду вирішення питання оплати навчання на вищих жіночих курсах Російської імперії.

За зізнанням слухачок, найпершою складністю, яку відчували на ВЖК, стала матеріальна незабезпеченість багатьох із них. Дійсно, омріяна вища освіта передбачала фінансові витрати не тільки на оплату навчання (до 1889 р. 50 крб., після 100 крб. на рік), а й на проживання у великому університетському місті, що включало, в разі відсутності родичів чи знайомих, наймання житла, харчування та решту щоденних потреб. Досить часто слухачки приїздили з провінції на навчання з невеликими заощадженнями для прожиття на перший час, сподіваючись знайти підробітки. Міське життя швидко спустошувало гаманець, накопичена сума швидко зменшувалася, і, за відсутності підтримки від родини чи заробітків, курсистки опинялися в скрутному матеріальному становищі. Крім цього, оскільки ВЖК діяли на засадах приватного навчального закладу, то стипендії чи матеріальні допомоги від держави не передбачалися.